

Gotlands runinskrifter 3

Källunge socken

G 238 – G 239

Helmer Gustavson

Källunge kyrka

Källunge kyrkas egenartade utseende beror på att en inledd ombyggnad av en äldre romansk kyrka aldrig fullföljdes. I väster kvarstår från 1100-talet ett litet romanskt långhus med en triumfbåge och ett något förändrat torn, i öster ett stort gotiskt kor från 1300-talet. I långhuset som nu tjänar som förhall till den gotiska kyrkan finns fragment av rysk-bysantinska kalkmålningar från 1100-talet.

Kyrkans inventarium från 1830 nämner ett tiotal gravhällar, dock ingen med runinskrift. I ett meddelande från pastorsämbetet i Källunge till Vitterhetsakademien 1922 inför O. v. Friesens fältarbete nämns fyra stenar med latinska inskrifter och en med runskrift. Uppgiften om att en av stenarna skulle bära en runinskrift beror säkerligen på ett misstag.

De äldsta uppgifterna om runinskrifter i väggputsen i den gamla delen av kyrkan meddelas av P. A. Säve 1864. Enligt honom skulle de ha blivit överkalkade 1848. I ett odaterat koncept i ATA anger O. Wennersten (1867-1931), att av de av P. A. Säve omnämnda runorna var de flesta överkalkade och att överkalkningen togs bort med "nödigt försiktighet". Troligen skedde detta inför O. v. Friesens undersökning år 1924. Förutom runinskrifterna finns en mängd olika ristningar i putsen såsom figurer, namn, namn med årtal, initialer m.m. Se E. Lagerlöfs och U. O'Meadhras projekt Ristningar i Gotlands medeltida kyrkor (kommande nätpublicering via Riksantikvarieämbetets hemsida).

I en skrivelse till K. Byggnadsstyrelsen den 22/3 1946 (nu i ATA) med förslag till restaurering av Källunge kyrka anför arkitekten Erik Fant bl.a. att väggarnas puts i stor utsträckning är nedfallen eller lös och att lös puts, där det finns kvar målning eller runristning, bör fästas av konservator. Restaureringen utfördes 1951.

238. Källunge kyrka

Litteratur: S 62, F 141, W 115. P. A. Säve, Gotland 1864 (hs S 40 o i UUB), s. 64 f.; Th. Snædal, Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi (Runrön 16), 2002, s. 172, 197.

Äldre avbildningar: J. W. Hamner, foto 1923 (ATA).

a. Inskriften är ristad i torr puts i ett alfreskomålat rött band i den gamla triumfbågens norra vägg, längst västerut i den gotiska kyrkan. Inskriften börjar 9 cm till höger om valvets västra kant, 126 cm över golvet. Runhöjd 1-4 cm. En 3 cm tjock brädvägg i bågöppningen döljer ett stycke av inskriften. Enligt kyrkans räkenskaper anbragtes den år 1686.

Inskrift (supplerad efter P. A. Säve):

[**hēr**] **botúb kaubarfa i...ætum . sanktus : bāsank : tus : pāulus sank : ta ·**
           5   10   15   20   25   30   35   40   45
māria · miskuni ōs
           50   55

*Herr Bötulf(r)(?) Kauparfa...sanktus...sanktus Paulus sankta Maria
miskunni oss.*

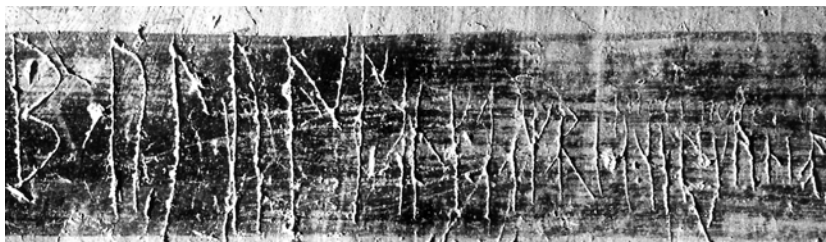
»Herr Botulf(?) Kauparve...sankte ...sankte Paulus sankta Maria
misskunne oss.»

G 238 början. Runorna 4-17. Foto: G. Gådefors 1981.

G 238 fortsättning. Runorna 18-35. Foto: G. Gådefors 1981.

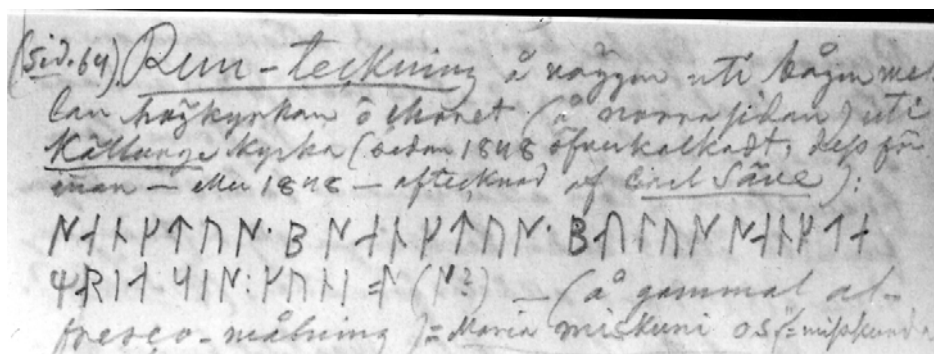

G 238 slutet. Runorna 36-58. Foto: G. Gådefors 1981.

Till läsningen: Några runor i inskriftens början är grunda och diffusa och några av dem var delvis dolda av kalkbruk vid Runverkets undersökning 1980. Bruket avlägsnades försiktigt. Övriga runor är till största delen tydliga och välbevarade. 4 **b** är ristad 9 cm från valvets västra kant. Några centimeter till vänster om 4 **b** anas möjligen toppen av en huvudstav och högra bågen av en **r**-bistav i den vittrade putsen. 4 **b** är grund och något diffus genom utvittring. 5 **o** har ensidiga bistavar snett nedåt vänster. Huvudstavens bas är borta. I 6 **tú** är **u**-bistavens nedre spets bortvittrad. Antalet bindrunor i inskriften är påfallande många: 6 och 18 **tú**, 27 **ás**, 36 **áu**, 47 **má** och 57 **ós**. 9 **a** har ensidig bistav liksom övriga **a**-runor i inskriften. 10 **u** och 11 **b** är grunda men säkra. I 12 **a** är runans mitt mycket diffus. 13 **r** är synlig genom det gråa kalkbruk som fyller ristningslinjerna. Det samma gäller 14 **f** och 15 **a**. Till höger om 15 **a** finns ett tunt och distinkt lodrätt streck, som inte bedöms vara en huvudstav. Det är 33 mm långt och har en annan karaktär och är längre än de omgivande runorna. Några spår av bistavar i anslutning till strecket finns inte. En rund punkt på mitten av strecket är möjligen ett skiljetecken. Därefter döljer brädväggen 4 cm av inskriften. Omedelbart intill väggen på andra sidan inne i långhuset syns ett lodrätt ristat streck. Det är oklart om det hör till inskriften. När man trycker undan väggen anas möjligen högra bistaven i en **m**-runa i anslutning till strecket. 17 **a** har en mycket högt ansatt bistav och läses med tvekan som **a**. 18 **tú** är tydlig, likaså 19 **m**. En punkt 1,5 cm till höger om basen i 19 **m** bedöms vara nedre punkten i ett skiljetecken. Ristningslinjerna i 20 **s** är mycket tunna. Runan har gotländsk form liksom övriga **s**-runor i inskriften. Ett streck snett nedåt vänster från första ledets topp bedöms inte höra till

runan. 22 **n** har ensidig bistav liksom inskriftens övriga **n**-runor. Mitten av 23 **k** är borta i en flagring. 24 **t** har dubbelsidig bistav. Den ensidiga bistaven i bindrunan 28 **as** är säker. 35 **p** är stungen med en punkt i den övre öglan. Runorna i runföljden 40 **s**-57 **os** är endast 1-2 cm höga. 44 **t** har ensidig bistav. 50 **m** har formen Υ . I 57 **os** finns ett litet streck mellan toppen av första ledet och toppen av tredje ledet. Det hör inte till inskriften.

Den första fullständiga uppteckningen av inskriften finns hos P. A. Säve i S 40 o, s. 64: ”Runteckning, m.m. å väggen uti bågen mell. högkyrkan och choret (å Norra sidan) uti Källunge kyrka, med det öfriga af skriften under $\bar{o}$ innan skranket t. Choret: **her botub e kaubarfa** (= Her Botulb e. Kauparfa?), men de tre första bokstäfverna **her** äro icke tydliga (17/7 67). ”Sid. 65:” Run-teckning å väggen uti bågen mellan högkyrkan $\bar{o}$ choret (å norra sidan) uti Källunge kyrka (sedan 1848 öfverkalkadt, dess för innan – eller 1848 – aftecknad af Carl Säve): **sanktus bsanktus paulus sankta maria mis : kuni : ol** (s ?) – (å gammal al fresco-målning) Maria miskuni os (=misskunna).”

G 238. Senare delen av inskriften enligt P. A. Säve S 40 o (UUB).

I Gotlands runinskrifter (1859; S 62) uppger C. Säve granskningsåret till 1848. Han återger endast den senare delen av inskriften: **sanktus b · sanktus paulus sankta : maria : mis : kuni os.**

O. v. Friesen granskade inskriften den 16/7 1924. Anmärkningsvärt är att han endast återger dess senare del, eftersom J. W. Hamner 1923 hade

fotograferat båda delarna av inskriften. O. v. Friesen: **sanktus · b sanktus · bāulus · sankta maria mis: guni ōs**. De två olika **m**-runorna annoteras av honom.

E. Wessén uppger vid sin granskning 1944 att en stor del av ristningen är dold av brädväggen och den stolpe som bär upp den läktare som är byggd över ingången. Därigenom är 17 cm av ristningen dold. Ovanför ristningen finns en del med halvt utplånade inskrifter gjorda med rödkrita, däribland runor.

E. Wessén: **botûb i kaubarfa i... ktus : -sanktus : pâulus sankta mârîa · miskuni ōs**.

Läsningen av inskriftens början är osäker. Skäl talar dock för att P. A. Säves läsning **her** är riktig. Om *herr* se G 331 Bunge kyrka. Formen **botubr kaubarfa** är den normala om Botulv har varit från en gård Kauparve. För exempel på sådana former se den sena gravhällsinskriften G 170 Hejde kyrka och E. Melefors, Byngen, Smissen och Listar. Inbyggarbeteckningar och husbondenamn på Gotland 1. Typologi och ordbildning. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 13). 1983, s.137 f. En sammanfattning av hans diskussion av *arve*-namnen finns på s. 172 f.

Om ortnamnet Kauparve se I. Olsson, Gotländska ortnamn (1994), s. 50. Det är namn på närmare tio gårdar på Gotland, dock ingen i Källunge socken. Inskriftens början skall förstås så att prästen Botulf i Källunge hade sitt ursprung i någon av dessa gårdar.

I runföljden 16-19 **i...atûm** har det funnits plats för två eller tre runor mellan 16 **i** och 17 **a**. Den mångtydiga runföljden kan jag inte ge något förslag till tolkning av. Formellt kan **atûm** återge en dativ pluralis av ett nomen, möjligen styrt av prepositionen *i*, men också t. ex. utgöra en del av ett latinskt particip eller verbaladjektiv på *-tus* i ack. sing. mask. eller nom. eller ack. sing. neutrum.

I not 96 i Gotlands runinskrifter, s. 76 anför C. Säve att 27 **b** möjligtvis betyder Bartolomeus och hänvisar till Sankt Bartolomeus i S 96 (=G 199 Tofta kyrka). Hans förmodan är mindre trolig. Bakgrunden till C. Säves övervägande är väl att Bartolomeus, som ingick i apostlakollegiet, torde ha varit det enda manliga helgon vars namn börjar med bokstaven B, som åtnjutit någon mer omfattande popularitet på Gotland av vittnesbörden i de gotländska kyrkorna att döma. Se katalogen i I. Pegelows *Helgonlegender i ord och bild* (2007), s. 279. Det ska nämnas att Bartolomeus möjligen avbildas i 1100-talmålningarna i kyrkan. Se E. Lagerlöf, *Gotland och Bysans. Bysantinskt inflytande på den gotländska kyrkokonsten* (1999), s. 82 f. Snarare rör det sig dock om ett i och för sig svårförklarligt ristningsfel. Möjligen har ristaren efter runföljden 20-26 **sanktus** påbörjat apostlanamnet Paulus och av misstag ristat **baī** och, sedan han upptäckt sitt misstag, inte rättat **l**-bistaven till en **u**-bistav utan i stället tillfogat det tredje ledet i en **s**-runa och därefter ristat runorna **anktus**.

Det sarnordiska verbet fsv. *miskunna* 'hysa barmhärtighet med' är inte känt från någon annan runinskrift. Substantivet *miskunn* fem. är säkert belagt i den nu förkomna runstenen U 909 Finnsta i Vänge sn. Verbet konstrueras vanligen med dativ (en "dativus commodi"; se M. Nygaard, *Norrøn syntax*, 1905, s.101). Homonymen 57 **os** fungerar förmodligen som dativobjekt.

Datering av vägginskrifter i torr puts är ofta problematisk. G 238a-b är sekundära till alfreskomålningen, som dateras till 1100-talet. Se E. Lagerlöf, a.a. s. 78 ff. Vacklan mellan **u** och **o** av beteckningen för ursprungligt *u* i forngutniskan gör att den omdiskuterade dativformen **os** (Th. Snædal 2002, s. 16, 197) i G 238a knappast kan användas för en datering. Det samnordiska *oss* skrivs **os** i Åkirkeby-fonten DR 373 (o. 1200), medan **us** möter i senare inskrifter: G 8 Sigraifs, Vamblingbo sn (förmodligen 1200-talets slut), G 104 Lye kyrka (1400-talet), G 108

Alskogs kyrka (1400-talet), G 115 Gammelgarns kyrka (1300-talet), Guldrupe kyrka (1500-talet) samt G 336-337 Fårö kyrka (1400-talet el. senare). Skrivningarna med **us** återspeglar troligen det gängse uttalet i gutamålet (se H. Gustavson, Gutamålet. 1940, s.165 och uppslagsordet *vi* i Gotländsk ordbok).

För en datering till senmedeltid eller början av nyare tid talar skrivningen **her** *herr* i stället för **hera** *herra* – om Säves läsning är riktig. Den kortare formen *herr* återfinns i 1500-talsinskriften G 331a i Bunge kyrka. För en sen datering talar också variantformerna av **m**-runan (Ÿ och ʝ; se Gotlands runinskrifter 2, s. 3) och den rikliga förekomsten av bindrunor i inskriften. I de drygt 70 medeltida gotländska runinskrifter där bindrunor uppträder, är en systematisk användning av flera bindrunor i en och samma inskrift vanlig i sena inskrifter. Inskrifter med mer än fem bindrunor finns i inskrifter från 1300-talet och senare. De där bindrunor uppträder tio gånger eller mer är från senmedeltiden eller början av nyare tid.

b. Inskriften är ristad i torr puts i triumfbågens norra vägg 123 cm över golvet. Inskriften börjar 76 cm till vänster om triumfbågens östra hörn och ristningen står omedelbart under runföljden 17-20 **atūm . s i** G 238a. Runhöjd 7 mm.

Inskrift:

...- -...-**aumari**

»...*Av(e) Mari(a)(?)*»

G 238b. Foto: Bengt A. Lundberg 1998.

Till läsningen: Inskriftens första runa är vittringsskadad och kan inte läsas med säkerhet. Vad som kan urskiljas med säkerhet är större delen av en huvudstav. Runa 2 ser ut som ett stupat **f**. Därefter ett ca 2 cm vittrat parti utan säkra spår av runor. Runa 3 består av ett lodrätt streck utan spår av någon bistav. Den yttre spetsen av den ensidiga snett nedåt vänster ristade bistaven i 4 **a** är otydlig. Huruvida en triangulär fördjupning mitt på bistaven i 5 **u** är avsiktlig, dvs. en bistav eller stingning eller en skada, kan inte avgöras. Ensidig bistav snett nedåt vänster i 7 **a**. Efter 9 **i** inga spår av runor.

Inskriftens avslutning består av inledningsorden i bönen Ave Maria.

c. Omkring 30 cm ovanför G 238a och 157 cm ovanför golvet och 55 cm till vänster om den gamla triumfbågens östra hörn finns rester av en runinskrift målad med rödkrita i ett alfreskomålat kors med ring. Runorna har varit omkring 5 cm höga. Rester av sex runor är skönjbara, men inskriften kan ej längre redas. Den andra runan i runföljden tycks ha varit ett gotländskt **s**, den tredje ett **b** och den femte ett **r**. E. Wessén uppmärksammade inskriften vid sitt fältarbete 1944: "Ovanför ristningen [G 238a] med rödkrita en del halvt utplånade inskrifter, däribland runor."

239. Källunge kyrka

Litteratur: F 141, W 116.

Äldre avbildningar: Avritningar av inskrifterna av O. v. Friesens och E. Wessén i a.a.

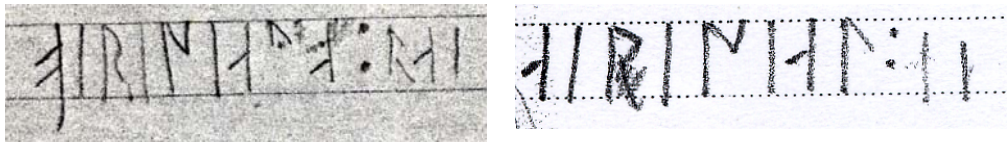
Enligt O. v. Friesen och E. Wessén fanns ristade putsinskrifter i de södra och norra murarna i den gamla triumfbågen. Trots noggrann belysning med släpljus kunde de inte återfinnas vid Runverkets granskning den 11 maj 1979. De enligt E. Wessén på flera ställen skadade och oläsliga runorna i G 239a har möjligen blivit överkalkade vid kyrkans restaurering år 1951. Detsamma kan gälla den enligt E. Wessén skadade inskriften G 239b.

a. En putsinskrift har enligt E. Wessén funnits i norra väggen av triumfbågens södra mur 124 cm över golvet och 98 cm väster om murens östra hörn. Dess längd var omkring 10 cm.

O. v. Friesen: **oirisial p : rai**

E. Wessén: **airisial : --**

Enligt E. Wessén var början av inskriften sannolikt förstörd. Runorna var på flera ställen skadade och oläsliga.

G 238a. O. v. Friesens och E. Wesséns avritningar i F 141 respektive W 116.

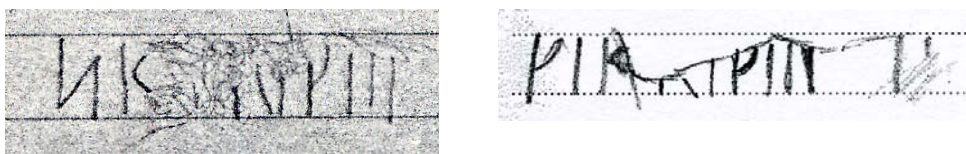
Runföljden ger ingen säker möjlighet till tolkning. Möjligen har ordet *siäl* ingått i inskriften.

b. E. Wessén nämnde att en putsinskrift fanns i södra väggen av triumfbågens norra mur 145 cm över golvet och 36 cm väster om östra hörnet. Inskriftens längd var omkring 14 cm.

O. v. Friesen: **sr...r-k---**

E. Wessén: **kirriþju**

Enligt E. Wessén hade delar av murbruket fallit bort, varigenom ristningen skadats.

G 239b. O. v. Friesens och E. Wesséns avritningar i F 141 respektive W 116.

Om den runa som E. Wessén återger med **p** men O. v. Friesen med **k** har varit en **k**-runa, kan inskriften möjligen ha innehållit en onöjaktigt skriven form av ordet *kirkia*.